Пласт ваеннай лексікі ў творы можна разглядаць таксама з боку актыўнага і пасіўнага запасу. Большасць тэрмінаў уваходзіць у актыўны фонд лексікі. Але сустракаюцца і ўстарэлыя словы: «павятовы камісар», «царскі афіцэр», «ротмістр», «капрал», «жалнер», «абмоткі», «штык», «польскія легіёны» і інш.

Выкарыстанне ваеннай лексікі дапамагае стварыць у творы своеасаблівы каларыт часу і абставін жыцця народа ва ўмовах акупацыі, партызанскай барацьбы, дзейнасці рэгулярных армій. Тэкст аповесці сведчыць аб надзвычай важнай ролі класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа ў фарміраванні, узбагачэнні беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Сацыяльна-гуманітарныя навукі : вучэб.дапам. / М.Р. Прыгодзіч [і інш.]; пад рэд. М.Р. Прыгодзіча, У.І. Куліковіча. – Мінск : РІВШ, 2015. – 260 с.
2. Красней, В.П. Сучасная беларуская мова : Лексікалогія. Фразеалогія / В.П. Красней, У.М. Лазоўскі, І.М. Шчарбакова. – Мінск : Універсітэцкае, 1984. – 175 с.
3. Ляшук, В.М. Развіццё лексічных сродкаў беларускай паэзіі / В.М. Ляшук. – Мінск : ДУ "БелІса", 2012. – 304 с.
4. Колас, Я. Дрыгва: Аповесць, апавяданні / Якуб Колас. – Мінск : Юнацтва, 2000. – 224 с.
5. Навуменка, І. Якуб Колас : Нарыс жыцця і творчасці / І. Навуменка. – Мінск : Нар. асвета, 1982. – 208 с.

С. М. Тычына

ВОБРАЗ ПЛАЧКІ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

У паэмах і вершах Янкі Купалы ("Сон на кургане", "Ваўкалак", "Хохлік", "Ў вечным боры", "Русалка", "На Дзяды", "Зімою" і інш.) сустракаюцца звышнатуральныя істоты, паходжанне якіх звязана з беларускімі фальклорам і міфалогіяй: русалка, хохлік, вадзянік, лесавік, відма, чорны, ваўкалак, здань, цемнатвор і інш. Некаторыя з іх з'яўляюцца на старонках твораў паэта ў тым жа самым абліччы, у якім іх можна сустрэць у фальклорных тэкстах (ваўкалак, русалкі, хохлік). У іншых жа вобразах толькі ўгадваюцца рысы міфалагічных персанажаў. Напрыклад, у вершы "Ў вечным боры…" ўзнікаюць вобразы "цемнатвораў", якія ўвасабляюць вар'яцтва, нестрыманую і дзікую весялосць, цёмны бок быцця: "Ў вечным боры цемнатворы // Скачуць, плачуць, весяляцца; // Жнуць, збіраюць дзіва-жніва // Ў сонным полі, ў горкай долі" [4, с. 54]. Даследчык М. Грынчык адзначаў, што дадзеныя вобразы дазволілі паэту выказаць свае рэвалюцыйныя настроі ва ўмовах жорсткай цэнзуры: "Малюнак дзікай начной оргіі "цемнатвораў" успрымаецца як перамога антынародных сіл, якія святкуюць часовую перамогу над "яснаглядамі". /…/ Жыццёвы сэнс алегорый надзвычай выразны і актуальны, ён адлюстраваў дэмакратычныя, рэвалюцыйныя настроі перадавой часткі беларускай творчай інтэлігенцыі, яе непрыняцце царскай палітыкі тэрору і палітычнай рэакцыі пасля задушэння Рэвалюцыі 1905–07. Выкрывальны пафас верша не абмяжоўваецца паказам падзей і мінулага – шырокі грамадскі рэзананс твор

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

атрымліваў ад імкнення твора асудзіць прыгнечанне і дыктат, як бесчалавечныя прынцыпы" [3, с. 604]. Несумненна, вобразы верша з'яўляюцца складанымі і неадназначнымі. Калі, напрыклад, з цемнатворамі больш ці менш зразумелая сітуацыя (яны ўяўляюць сабой сілы зла), то пытанне, хто такія "яснагляды", на наш пагляд, застаецца адкрытым, бо ў творы няма ніякіх намёкаў (акрамя самой назвы "яснагляды") на тое, што яны – станоўчыя сілы, якія супрацьпастаўляюцца "цемнатворам": "Ночай ходзяць, днём заводзяць, // Твораць, мораць яснагляды; // Веюць, сеюць плесні ў песні // На палаці ў кволай хаце" [4, с. 54]. Калі аўтар меў на ўвазе тое, што цемнатворы мораць яснаглядаў (супрацьлеглыя сілы), то чаму ён напісаў: "Твораць, мораць яснагляд**ы** [вылучана. – С.Т.]" [4, с. 54]? Можа быць яснагляды ў вершы – гэта не іншыя сілы, а хутчэй здольнасць ясна бачыць і правільна меркаваць пра падзеі (бачыць праўду)? Наогул у гэтым вершы амаль што кожнае слова патрабуе пэўнага тлумачэння. Напрыклад, словы "днём заводзяць" можна разумець як "кіруюць днём" ці "пачынаюць днём". А як можна патлумачыць словы "твораць", "мораць"? Ствараюць і знішчаюць? Здзяйсняюць нейкія дзеянні, можа, злачынствы і забіваюць ці даводзяць да стомы, усыпляюць? У творы прысутнічае шмат аўтарскіх аказіяналізмаў. Аўтар выкарыстоўвае словы не ва ўласцівых ім значэннях, што ўскладняе разуменне асобных радкоў твора. Па-сутнасці, у гэтым вершы любое слова становіцца таямнічым, бо аўтар укладвае ў яго свой асаблівы сэнс.

Некаторыя фантастычныя персанажы ў творах Я. Купалы не маюць імёнаў, але іх можна суаднесці з пэўнымі фальклорнымі вобразамі. Так у паэме "На Дзяды" сустракаецца вобраз журботнай здані, якую можна пабачыць на кургане. У гэтай здані ўгадваюцца рысы Плачкі ("жаночая міфалагічная постаць, вядомая пераважна з тэрыторыі паўночнай і паўночна-заходняй Беларусі" [7, с. 382]) – таямнічай кабеты, якая наракае на свой лёс або аплаквае нейкае гора. Вобраз Плачкі беларускаму чытачу знаёмы дзякуючы літаратурнай апрацоўцы паданняў, якую здзейсніў у сваім творы "Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях" Я. Баршчэўскі. Вобразы з твораў Я. Купалы і Я. Баршчэўскага маюць шмат агульнага. Па-першае, гэта кабеты, якія з'яўляюцца ў знакавых месцах (руінах, курганах), што дазваляе меркаваць пра тое, што яны нешта ахоўваюць, магчыма, скарбы (прычым, можа мецца на ўвазе не матэрыяльны скарб, а нацыянальная каштоўнасць, памяць пра нейкія падзеі або людзей). Праўда, у Я. Купалы няма канкрэтных указанняў на тое, чаму Плачка з яго твора знаходзіцца на кургане (у творах беларускага пісьменніка гэтае месца набывае сімвалічны сэнс, дастаткова згадаць назвы твораў: "Сон на кургане", "Курган", "Курганы"). Калі суаднесці сімвал кургана ў гэтым творы і ў паэме "Курган", то можна выказаць меркаванне наконт таго, што там, магчыма, была пахаваная жанчына, якая пазней стала Плачкай. Тым болей, што ў гусляра з паэмы "Курган" падобны да Плачкі лёс (у дачыненні да яго, як і ў дачыненні да Плачкі з паэмы Я. Купалы, была здзейснена несправядлівасць) і ён таксама час ад часу з'яўляецца на сваім кургане: "Лет за сотню звёў час, ці і болей мо лет, // Зацвілі пераказы ў народзе; // Кажуць людзі: ў год раз ночкай з гуслямі дзед // З кургана, як снег, белы выходзе. // Гуслі строіць свае, струны звонка звіняць. // Жменяй водзіць па іх абамлелай, // І ўсё нешта пяе, што жывым не паняць, // І на месяц глядзіць, як сам, белы" [5, с. 58].

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Другое, што яднае вобразы жанчын-зданяў з твораў Я. Купалы і Я. Баршчэўскага, – гэта скаргі, якія чуюць ад Плачкі людзі. У Я. Баршчэўскага Плачка з'яўляецца ў розных месцах і аплаквае многіх (загінулых, памерлых, закатаваных), смуткуе, што людзі сталі хцівыя, прагныя да грошай і золата, не разумеюць, што сапраўдны скарб – гэта не матэрыяльнае багацце (пры гэтым шчодра адорвае грошамі тых, хто падаўся ёй добрым чалавекам). Аднак людзі чулі ад яе словы, што яна гаруе з-за сваіх дзяцей: "Былі і такія цікаўныя, што, чуючы лямант дзіўнае кабеты, падышлі ў вечаровым змроку да яе і са слоў, якія пачулі, зразумелі, што нейкая нешчаслівая маці плача па сваіх дзецях" [1, с. 167]. Прычынай слёз Плачкі з паэмы Я. Купалы таксама з'яўляюцца дзеці. Згодна з фальклорнымі традыцыямі іх у гераіні паэмы было трое: двое сыноў былі кепскія, а трэці – добры (праўда, добрым аказаўся не малодшы, а старэйшы сын): "Працавітага быў першы // Складу і нагібу, // Так, здаецца, што й памершы // Ўсё араў, касіў бы. // За другім была ахвота // К лежні, к панаванню; // За чужой бы жыў работай, // Спаў бы да змяркання. // Трэці ўсіх бы толькі мучыў – // Склад меў быці катам, // З паганякаю на ўзруччы // К здзекам быў заўзятым" [5, с.76]. На першы погляд здаецца, што ў Я. Баршчэўскага пад дзецьмі, з-за якіх бядуе Плачка, разумеюцца розныя людзі, беларусы ў цэлым, а не блізкія сваякі, у той час як у Я. Купалы гутарка ідзе якраз пра сямейныя стасункі, пра родных дзяцей, паміж сабою крэўных братоў. Аднак далейшы трагічны лёс Плачкі і яе старэйшага сына, а таксама занадта жорсткія, бесчалавечныя ўчынкі малодшых дзяцей (сярэдні брат "ў плуг запрог свайго браточка // Навек, да скanання, // А мяне асенняй ночкай // Выгнаў на бадзянне" [5, с. 77]; малодшы брат "над старэйшым братам ставіў // Стражы і запоры, // Цела ранамі крываўіў, // Здзекаваўся ў горы /…/" [5, с.77] , над маці ўчыніў суд, пазбавіўшы яе статусу маці ("я – не я ўжо" [5, с.77]), і распяў на крыжы), даюць падставы меркаваць, што вобразы трох братоў, трох дзяцей – гэта сімвалы, а вобраз самой Плачкі ўяўляецца шырэй, чым вобраз пакрыўджанай роднымі дзецьмі жанчыны.

У артыкуле "Паэт і казачнік з азёрнага краю" даследчык М. Хаўстовіч выказвае меркаванне, што Плачка ў творы "Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях" – гэта ўвасабленне самой Беларусі, якае смуткуе з-за сваіх дзяцей-беларусаў: "Забытая амаль усімі Плачка-Беларусь мусіць апрануць сялянскі строй, бо вышэйшыя класы беларускага грамадства адвярнуліся ад Яе, ім непатрэбна Яе Жывая вада, што, пэўна, не аднаму б абудзіла ягоную нацыянальную самасвядомасць. Паны і шляхта нічога не хочуць ведаць пра Плачку, пагардліва глядзяць на сялянскую сірату. Наадварот, яны звязваюцца з Чарнакніжнікамі, аддаюць свой край пад уладу Белае Сарокі, гаспадыні Паўночнае краіны (выдатны алегарычны вобраз Кацярыны II!), а самі ў вобліку мядзведзяў вартуюць яе багацці; яны наводзяць на Беларусь асташоў, якія нішчаць нашу прыроду ды псуюць норавы люду" [8, с. 22]. Усе вышэйпрыведзеныя словы слушныя і ў дачыненні да твора Я. Купалы. Нягледзячы на тое, што Плачка сцвярджае, што яна – княжацкага роду, старэйшы сын займаецца сялянскай працай. Пазней яна апавядае, што дзеці зрабілі з яе "сірату" (як у Я. Баршчэўскага: "Няўжо гэта тая самая Плачка, якую бачылі ў ваколіцах Полацка і ў іншых кутках Беларусі, прыходзіць у абліччы сялянскае сіраты" [1, с.173]). Паны і шляхта ў творы Я. Купалы былі паказаны праз вобразы

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

малодшых дзяцей. Мяркуецца, што аўтар невыпадкова не пайшоў за фальклорнай традыцыяй, згодна з якой найчасцей самым добрым і разам з тым самым пакрыўджаным аказваецца малодшае дзіця. Пісьменнік паказвае, што старэйшы брат (а значыць галоўны, першы) – селянін – больш працавіты, больш прывязаны да роднага дому. Гэта сын, які паважае сваю маці, і з яго павінны браць прыклад малодшыя (г.зн. паны і шляхта), павінны слухацца яго. Жорсткасць малодшых братоў тлумачыцца аўтарам тым, што, як і ў Я. Баршчэўскага, шляхта павярнулася ў бок "чужых": "пайшлі к салодшай ласцы без прычыны", "утапілі ў чужаніцы душы" [5, с. 76]. Пра гэта ж Я. Купала піша і ў артыкуле "Чаму плача песня наша?": "Але не першы ягомасць з Тулы зразумеў і адчуў усё хараство Беларусі: аб гэтым шмат ёсць сказана ў Міцкевіча, у Сыракомлі і др., каторыя, дзякуючы запанаваўшай у нас чужой культуры, апяялі гэтае хараство ў незразумелых для беларуса песнях. Бо, як ведаем, да пачатку XX-га сталецця нашы "пракрокі" служылі і цяпер служаць многія Варшаве і Маскве, астаўляючы свой народ у забыцці і нацыянальнай несвядомасці. Беларускія баяры і князі пераніцаваліся на польскіх паноў, а за імі і цяперашняя краёвая "польская" інтэлігенцыя нічога супольнага з народам тутэйшым мець не хоча. Частка ж невялікая інтэлігенцыі, каторая прыйшла да нас з Расіі, таксама глядзіць на нас як на матэрыял, добры для пераварачвання на свой капыл" [6, с. 26]. Цікава, што артыкул і твор з'яўляюцца прыкладна ў адзін час: паэма "На Дзяды" была напісана ў кастрычніку 1912 г., артыкул быў апублікаваны ў ліпені 1913 г.

Такім чынам, вобраз Плачкі ў паэме "На Дзяды", як і ў творы "Шляхціц Завальня", можна супаставіць з вобразам Беларусі, якая аплаквае сваіх мужных, працавітых, пакрыўджаных дзяцей, а таксама свой горкі лёс, які склаўся нешчасліва праз падступныя намаганні дзяцей-здраднікаў. Наогул, многія жаночыя вобразы, якія сустракаюцца ў творчасці Я. Купалы, маюць непасрэдную сувязь з вобразам Беларусі. Як адзначае П. Васючэнка ў манаграфіі "Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм" у Я. Купалы "жанчына – *Маці, Жонка, Нявеста* [тут і далей вылуч. аўт. – С.Т.] – увасабленне *Беларусі* ў розных часавых вымярэннях (мінуўшчына, сучаснасць, будучыня)" [2, с. 62]. Там жа даследчык піша: "Жанчына, як ужо адзначалася, у Купалы з'яўляецца то ў абліччы *Маладой* (Паўлінка, Аленка, Зоська), то *Старой* (Ганулья, Марыля). *Вяселле* ў гэтым кантэксце выглядае як свята і Маладой Беларусі (вызваленне, незалежнасць, шчасная будучыня) і Старой (магчымасць адрадзіцца, паўтарыцца ў дзецях, у нашчадках, перадаць ім *спадчыну, скарб*) [2, с. 63].

Несумненна, вобразы Плачкі ў творах Я. Баршчэўскага і Я. Купалы маюць шмат агульнага. Прычым, згодна з меркаваннем М. Хаўстовіча, у Я. Баршчэўскага гэты таямнічы вобраз узнікае ў выніку пераасэнсавання галоўнага вобраза "Трэнасу" М. Сматрыцкага, у той час як вобраз з паэмы "На Дзяды" верагодна з'яўляецца, у тым ліку дзякуючы і гэтаму пераасэнсаванню. Несумненным бачыцца і тое, што праз гэтыя вобразы аўтары імкнуліся перадаць у першую чаргу тыя праблемы, якія іх вельмі турбавалі, – гэтыя праблемы былі звязаныя з лёсам Беларусі, з яе далейшым шляхам, а таксама з яе "дзецьмі", якія здольныя загубіць, знішчыць свой край і свой народ не горш за чужынцаў.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Літаратура

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі; уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. – 480 с.
2. Васючэнка, П.В. Беларуская літаратура ХХ стагоддзя і сімвалізм / П.В. Васючэнка. – Мінск: МДЛУ, 2004. – 155 с.
3. Грынчык М.М. "Ў вечным боры…" / М.М. Грынчык // Янка Купала: энцыклапед. даведнік / БелСЭ. – Мінск: БелСЭ, 1986. – С. 604.
4. Купала, Я. Ў вечным боры… // Поўны збор твораў: у 9 т. – Т. 3: Вершы, пераклады 1911–1914 / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1997. – С. 54.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. – Т. 6: Паэмы. Пераклады / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 430 с.
6. Купала, Я. Чаму плача песня наша? // Поўны збор твораў: у 9 т. – Т. 8: Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 2002. – С. 2–28.
7. Санько, С. Плачка / С. Санько // Беларуская міфалогія: энцыклапед. слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 163–166.
8. Хаўстовіч, М.В. Паэт і казачнік з азёрнага краю / М.В. Хаўстовіч // Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. – С. 5–28.

А. А. Любчанка

ПРАЯВЫ ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛЬНАЙ ФІЛАСОФІІ Ў АПАВЯДАННІ ЯКУБА КОЛАСА «КРЫВАВЫ ВІР»

Апавяданне Якуба Коласа "Крывавы вір" прысвечана мастацкаму асэнсаванню наступстваў рэвалюцыі. Рэвалюцыя паўстае як "стыхія, яна выклікае буру пачуццяў, уносіць сумятню ў настрой, разводзіць у супрацьлеглыя бакі людзей, дзейнічае дэструктыўна" [с. 228], палярызуе грамадства, выклікае супрацьстаянне і напружанне. У творы Колас апісвае адразу некалькі супрацьстаянняў, якія адбываліся ў нестабільныя рэвалюцыйныя і пострэвалюцыйныя часы: сяляне выступаюць супраць паноў, актыўныя рэвалюцыянеры – супраць "контррэвалюцыянераў".

Героі апавядання, апынуўшыся ў падобным становішчы, мусілі рабіць экзістэнцыяльны выбар, бо чаканне лепшага жыцця "на памежжы" пагражала смерцю. Кожны з герояў з'яўляецца адлюстраваннем пэўнай грамадскай пазіцыі. Так, дзед Патап добра памятае панскую крыўду, але нягледзячы на ўвесь боль, не ставіцца агрэсіўна да былых гаспадароў. Ён стварае ўражанне нявызначанага, крыху баязлівага традыцыяналіста, які верыць у прыкметы і не ведае, чаго сапраўды чакаць ад рэвалюцыі. Дзед Патап асцярожна паводзіць сябе на вясковых сходах – толькі прыслухоўваецца, але не выказваецца.

Выказваюцца на сходах іншыя жыхары вёскі: Рыгор, Міхейчык, якія актыўна выносілі ўсё каштоўнае з панскіх дамоў. Тым не менш яны адмаўляюцца прызнаваць сваю адказнасць за ўсеагульнае марадзёрства. На іх думку, яны дзейнічаюць толькі за сябе, аднак, згодна з экзістэнцыяльнай філасофіяй, адзінка – гэта адлюстраванне масы. Таму кожны, хто бярэ ўдзел у падобных акцыях, аўтаматычна бярэ на сябе адказнасць за хвалю марадзёрства ў вёсцы. Праблема такіх людзей, як Міхейчык, якімі рухаюць старыя крыўды, у неразуменні свайго рэальнага ўплыву на народ. Ім падаецца, што кожны прадстаўнік панскага роду

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ